
Г.М. Логінова,
старший викладач Київського національного університету технологій та дизайну

РИЗОМАТИЧНІСТЬ ДИСКУРСУ ЖИЛЯ ДЕЛЬОЗА

Специфічною рисою дискурсу Жюльєн Дельоза стала теза, виголошена на сторінках “Логіки смислу”, про те, що філософія зливається з онтологією, а остання зливається з одноголоссям буття, тому особливість методологічного інструментарію має бути пов’язаною з необхідністю критичного осмислення обсервованого матеріалу, виявлення його зв’язків з іншими філософськими дискурсами, одним із яких є психоаналітичний, бо саме Зигмунда Фрейда представники постструктуралізму вважають одним із засновників дискурсивності, що “уможливив аналогії і відмінності” [1, 31].

Методологічною основою цієї вимоги є усвідомлення того, що історико-філософська наука – це філософія філософії, тобто метафілософія, здатна віднайти імпліцитний зміст тих ідей, що не були експліцитно репрезентовані їх автором, спроможна аналітично виявити логіку розвитку філософської думки.

Незважаючи на різнобарвність і багатовимірність оцінки творчої спадщини Ж.Дельоза, дискурсу, що визначав аналіз концептів, створених великим французьким мислителем, існуючі історико-філософські праці не дають. У зв’язку з цим потрібно показати специфіку дискурсу постструктуралізму, “буття” якого слід вивчати не в “глибині” мови, а на її “поверхні”, котра представляється оригінальними філософськими ідеями Ж.Дельоза, “немов межа між світом речей і світом речень, що одночасно і розділяє, і поєднує їх” [2, 63].

Поверхня являє собою дзеркальну реальність, що виступає певним межовим, граничним станом між мислимим і немислимим, свідомим і несвідомим, передумовою всіх майбутніх реалізацій, виявляє характеристики глибинних засад людського існування, його “особливого “сингулярного буття”, поверхнева реальність якого може породжувати тілесні події, мову, речі” [10, 176].

Якщо ми аналізуємо творчість Жюльєн Дельоза, то доречно відзначити особливості епохи, на яку припадає розглянутий період творчості видатного французького мислителя. На той час у французькій філософській думці склалися серйозні теоретичні передумови для можливості нового осмислення історико-філософських аспектів проблематики досліджень даного напрямку. Фактично, значний інтерес до онтології дискурсу і дискурсивного розвитку суб’єктивності, що виник у постмодерністській філософії на початку ХХ ст., зумовив гучний резонанс його осмислення, але не дістав достатнього практичного втілення.

У другій половині ХХ ст. філософи звернулися до лінгвістики, щоб вивчити структурні відносини у світі між суб’єктами й об’єктами, а також з’ясувати їхній зв’язок з людською поведінкою, народженням нових значень і комунікацією. Філософська думка вмістила у собі два підходи. Перший називають картезіанською лінгвістикою або лінгвістикою подвійного суб’єкта, яка постулює залежність від суб’єкта мовлення (*cogito*) і суб’єкта твердження (*sum*). Ілюстрацією може слугувати декартівський вислів : “Я мислю, отже я існую”.

Інший підхід пов’язаний із ніцшеанським уявленням про оманливість мови. Його представники (зокрема, М.Гайдеггер, М.Фуко і Ж.Дельоз) критикували стабільність та однаковість подвійного суб’єкта. Формується постструктуралістське уявлення про мову як кореневу основу. У філософських побудовах Ж.Дельоза і Ф.Гваттарі існує припущення, що “мова замість того, щоб поступово рухатися в лінійному та в часовому

напрямах, рухається концентрично й одночасово, долаючи відстані у часі та просторі” [4, 87].

Пориваючи з традиційною лінією просвітницького уявлення про належність мови й думки до апріорного процесу, видатні метри французької філософії визначають головну тенденцію дискурсу постструктуралізму, а саме: осмислити різні контексти (історичний, суспільний, психоаналітичний), котрі аргументують існування фундаментальних місць перетину мови та думки, які пов’язують їх концепції, щоб повному розглянути. У цьому сенсі лишається актуальною проблема дискурсивного розвитку суб’єктивності, тому процеси її розвитку, залежно від епохи, наскрізь мінливі і здійснюються за дуже відмінними правилами. Суб’єктивація, як її розумів Ж.Дельоз, являє собою моделювання свого життя у соціальному просторі, відкриття нового простору, відчуття себе суб’єктом соціальних практик [9, 10].

Зауважимо, що ієрархічність і тенденція до соціокультурного домінування у дискурсі текстово пов’язані з “вертикальними” просторовими метафорами. Розглядаючи творчість Ж.Дельоза, доречно відзначити особливості його творчого мислення, що надає розвитку традиції просторової метафорики, скристалізований у його працях, де метафору сприймають як форму існування поняття, а її сутність усвідомлюється на рівні інтуїтивного розуміння значно ліпше, ніж на рівні раціональності.

Ми знаходимо таку множинність просторових образів – це відомі “складка” і “ризом” Ж.Дельоза, співвідносні з ними “мережа” або “лабіринт кодів” Р.Барта, “немісце” М.Бланшо, “хора” Ж.Дерріда. Слід звернути увагу на їх “динамічність”, що засвідчує множинна варіативність, яка виявляється в різнобарвності “синхронізування”. Так, “децентрованість”, проаналізована Ж.Дерріда, нагадує не лише про переосмислення функцій “автора” і “читача” у зв’язку з полілінійністю комунікації у Р.Барта, а й про так званий неоперспективізм Ж.Дельоза, що передбачає трансформацію “погляду ззовні” разом з об’єктом у дискурсивному вимірі його “становлення”.

У дискурсивних мовленнєвих практиках одночасно існує багато прикладів “топологічних” метафор: площини, лінії, ландшафту тощо. Звертання до образу-концепту лінії життя, її “згинання” і “надзгинання”, “складки” – спільне у працях французьких дослідників Ж.Дельоза та П.Відаля, бо з’являється нова просторова форма поняття “Надлюдина”, котру сприймають як номадичну сингулярність, динамічну єдність одиничного та множинного, що рухається “надскладковою поверхнею” життя і, водночас, формує її своїм рухом. Таким чином, постсучасна надлюдина виступає як вільна, надскладчата, анонімна і номадична сингулярність, що пробігає “як по людині, так і по рослинам і тваринам, незалежно від матерії їхньої індивідуальності і форми їхньої особистості” [11, 82].

Мета номадичного пізнання – власне стан руху, оскільки постсучасна культура зорієнтована більше на процесуальність, на переживання актуального стану “тут і тепер” як у минулому, так і в майбутньому, тобто їй не властиві ні архаїзм, ні футуризм у чистому вигляді. Можна назвати такий рух ігровим, тому поняття “мовної гри”, “малого наративу”, що пов’язують із філософією Л.Вітгенштейна та Ж.-Ф. Ліотара, об’єднує низка етнографічних і лінгвістичних гіпотез та інсайтів, у котрій вводиться “образ дискурсу у формі мовленнєвої практики, яка припускає різноманітні інтерпретації (від біхевіористичної до психоаналітичної), але так чи інакше відзначає “простір світу” й являє собою “форму життя” [14, 78].

Жиль Дельоз, визначаючи онтологічний вимір своєї номадології, намагається розширити діапазон інших мисленнєвих структур, звільнити бажання та думку від завжди стагнуючої нормативності. Слід звернути увагу на оригінальність мислення: “у його філософії помітне прагнення примножити такі моделі думки та діяльності, які оминають редукції діалектики з її бінарними опозиціями, за допомогою котрих вона

спроможна відкритися у нескінченних зв'язках диференціальної різноманітності (ризому)” [14, 80].

Онтологія виявляється логічно осмисленою французьким філософом, тому цілком вмотивованою видається її загальна характеристика у творі “Логіка смислу”: по-перше, вона деперсоналізована; по-друге, – звільнена від суб’єктно-об’єктного відношення; по-третє, – силами, котрі організують будь-який процес, постають воля, бажання та насолода (задоволення).

Фройдівський “принцип задоволення” також визначає онтологічний вимір дискурсу, підкреслюючи безпосередній зв’язок психоаналізу з філософією Жюльєн Дельоза. Досліджуючи “принцип задоволення”, Зигмунд Фройд цілком приєднався до тієї філософської традиції, у річищі якої визначилось осмислення онтологічної проблематики в аналітичному вимірі, що неминує підводило до її глибинних питань, виринаючи на поверхню у дії “принципу задоволення”, яка відбувається на рівні несвідомих потягів людини.

Головною дослідницькою метою дискурсу З.Фрейда стала проблема співвідношення несвідомого та свідомості. У розкритті і ретельному вивченні різноманітних аспектів цієї проблеми та формулюванні і обґрунтуванні різних гіпотез, моделей і понять, що охоплюють величезну і непізнану царину людського життя, і полягає величезна історико-філософська заслуга З.Фрейда.

Слід пам’ятати, що дискурсивні практики Жюльєн Дельоза “поринають” у “стихію несвідомого, котра нічим не обмежується і не може бути структурованою. Світ свідомості не єдиний, бо світу замало бути здійсненим – він також має бути вираженим. Лише виражений світ складається з певних поєднань сингулярностей – подій, “котрі відповідають неоднорідним серіям, зорганізованим у систему, наділену потенційною енергією, яка розподіляє відмінності між серіями, тому він сформований так, що будь-які серії, котрі залежать від своїх сингулярностей, сходяться одна до одної; там же, де вони розходяться, виникає новий світ, котрий визначається як “не-співможливий” з першим” [2, 181]. У такий засіб особистість протягом свого буття зазнає різних ідентифікацій репрезентації, подібно до того, як сингулярність “поринає” у різні серії.

Для Ж.Дельоза свідомість, несвідоме, мислення, пізнання являють собою “проекції віртуальної реальності і дають можливість існувати світу культури, що є рухливою множиною “текстів”, в яких губиться і розчиняється свідомість і несвідоме окремого індивіда та його діяльність, поведінка, здатність функціонувати в часі і просторі, бути “тут” і “тепер” [10, 208].

Зигмунд Фройд також значну увагу приділяв аналізу людської поведінки, який став для нього одним з найважливіших аспектів осмислення онтології буття і “логіки” несвідомих конфліктів, які драматично розігруються у “глибинах” особистості, виринаючи на “поверхню мови” свідомості. Неусвідомлений конфлікт, перетворений на “дискурсивну практику”, “відображає глибинний вимір переживання, головною тенденцією якого є розгляд проблем істинного розуміння причини його виникнення крізь призму поєднання проблем суб’єктивності з інтерсуб’єктивними моментами, у такий спосіб репрезентуючи собою певний дискурсивний вимір відношення “людина – світ” [11, 114].

Дискурсивні практики Жюльєн Дельоза мають свій власний стиль опрацювання історико-філософської спадщини, сутність якого полягає в осмисленні глибини тексту, виявленні метафізичного підґрунтя, внаслідок чого виникає конструктивний дискурс, відбувається становлення-перехід (або у термінології Дельоза – “складка”) між внутрішнім і зовнішнім, що окреслює онтологічний вимір абсолютно зовнішнього. Надзвичайної уваги Ж.Дельоз приділяє варіантам термінології у визначенні внутрішнього і зовнішнього у кожного автора, внаслідок чого французький філософ створює нову рефлексію, яка здійснює реконструкцію наявного матеріалу “тут і тепер”,

аналіз сталих термінів і понять під новим кутом зору, де стверджується необхідність виробити “іншу манеру читання”, оскільки в тексті існує багато такого, що потребує дискурсивного осмислення.

Текст, книга, в якій він втілений, завжди звернені до того, що існує назовні, тому їх не можна порівнювати з деревом, котре має однокореневу систему, бо вони завжди являють собою “частину ризоми”, певну площину, де автор може здійснювати свої дискурсивні практики дослідження. Трансформація дискурсивних практик залежить від сприйняття тексту як втілення нецентрованої та асоціальної ризоми, що ніколи не починається і не закінчується, а завжди знаходиться посередині, поміж речей, являючи собою поміж-буття.

Ризома (з фр. – кореневище) як “поняття філософії постмодерну фіксує принципово позаструктурний і нелінійний принцип організації цілісності, що лишає відкритою можливість для іманентної автохтонної рухомості і, відповідно, реалізації її внутрішнього креативного потенціалу самоконфігурування. Ризоматичність виявляє форму визначення радикальної альтернативи замкненим, лінійним структурам із жорсткою осью орієнтацію” [9, 74].

У протилежність іншим різновидам кореневої організації, ризома інтерпретується як радикально відмінна від лінійного “стрижня”, “кореня” (цибулини як аналогу абсолютизму). Потенційна безмежність немовби оповита серпанком, що імпліцитно містить у собі “приховану стеблину”, яка може розвиватися куди завгодно та набувати будь-яких конфігурацій, відзначаючи відсутність структурної або породжуючої моделі і цураючись самої думки про генетичну вісь як глибинну структуру.

На відміну від структури, що визначається через сукупність точок і позицій, бінарних відношень між ними, а також двосторонніх зв’язків між позиціями, ризома складається виключно з ліній (членування, стратифікації, вислизання, детериторизації), котрі становлять собою локалізовані зв’язки між точками і позиціями, а тому є відмінними від ліній типу дерева, тобто не є обертом репродукції – ні зовнішньої як дерево-корінь, ні внутрішньої як дерево-структура. Ризома пов’язана з мапою, що має бути роз’ємною, такою, котру можна перевернути, приєднати, модифікувати на множині входів і виходів, поєднати з лініями вислизання.

Аналізуючи принципи і властивості ризоми, можна, апелюючи до авторів означеного концепту, стверджувати: “Більше не існує поділу на поле реальності (світ), поле репрезентації (книга) та поле суб’єктивності (автор). Книга не має продовження в іншій книзі, не має об’єкта в світі і не має суб’єкта в якості одного або кількох авторів” [3, 29].

Але повернемося до французьких авторів, одним з яких є видатний метр французької філософії Жиль Дельоз. Для ілюстрації онтологічного виміру ризоматичної моделі спробуємо уявити її земною кулею і простежити шляхи людей на її “поверхні” та в “глибині”. Множинність вибору і рівноправність шляхів постулює плюралізм: особистість не відчуває приреченості до попереднього досвіду, котрий висвітлює шлях, тобто в обставинах ризоми актуалізується вибір суб’єкта.

Таким чином, за допомогою онтологічного інструментарію, ми визначили, що ризома гетерогенна: кожна її лінія пов’язана з будь-якою іншою лінією, але при цьому вони не фіксовані, не прив’язані до чогось конкретного. Ризома з відсутністю єдиного центру й визнанням рівноцінності множини незалежних центрів, в якій співіснують одиничні риси частин, протистоїть моделі світу у вигляді дерева, що виступає “калькою”, допускаючи існування того, що підлягає копіюванню, наприклад, гіперозначуваного.

Для прояснення сутності ризоми звернемо увагу на те, що, являючи собою каркас суспільства, вона досить оригінально здійснює владні повноваження, оскільки певною мірою перебирає на себе функції влади від індивіду, наглядаючи за переміщенням і визначаючи його шлях, тобто влада поділена поміж ризоматичними елементами, що

дає можливість говорити про певну паноптичність. Паноптичність ризоми досить складна для сприйняття, і ця складність має свої причини, тому звернемося до розуміння влади у М.Фуко, яке має за одне із своїх джерел концепцію паноптичності Бентама, засновану на закритому, поділеному, зусбіч спостережуваному просторі, де кожне місце контролюється, а будь-які рухи піднаглядні та карні. Бентамів паноптикон – це архітектурна споруда, в якій “на периферії – кільцева споруда, у центрі – вежа” [5, 249]. У цій площині, подібно до атомів Демокрита, рухаються анонімні індивідууми, утворюючи соціум тією мірою, якою вони можуть контролювати один одного, впливаючи на долі та вчинки інших; в’язень завжди виступає як об’єкт інформації, але він ніколи не стане суб’єктом спілкування. Отже, паноптикон функціонує й як своєрідна “лабораторія влади”, бо завдяки своїм спостережним механізмам він збільшує дієвість і спроможність проникання в людську поведінку. Можливо, що саме це наштовхнуло Фуко на думку організувати групу інформації про тюрми; він підкреслює: “зростає пізнання в усіх сферах, де влада виявляє свою дію, з’являються нові об’єкти, які ще треба пізнати” [5, 256].

Важливе питання, якому М.Фуко, а пізніше – Ж.Дельоз приділяли увагу: значення у системі пізнання поліваріантності, що розуміється як можливість реалізації денотативно-конотативного механізму: певна подія може розглядатися як денотат і розповідь обирає шлях такої події. Активізація конотації дає змогу, не відмежовуючись від попереднього варіанту, прочитання іншого розуміння вербалізованої історії.

Образ ризоми визнається одним з найбільш вдалих концептів поліваріантності, що пояснює спосіб існування постсучасної філософії і, водночас, є способом пояснення нею навколишнього світу. Модель ризоми перебуває в постійному процесі становлення, тому ризоматичні варіації на теми онтологічного виміру дискурсу віднаходять його в гнучких дискурсивних практиках, головною перевагою яких є не місце перебування, а властивість існування. Проаналізуємо обличчя як вираз існування, котре має завмерти на дзеркальній “поверхні” немов на фото: тоді лишиться те, що знаходиться по той бік обличчя і що виявляється через нього, – “здатність людини жити на землі завдяки вічній екзистенційній потребі в землі, небі” [6, 125]. Обличчя виявляється тим місцем, в якому закони світобудови набувають можливості заявити про себе, визначаючи методологічне підґрунтя його дискурсивності. Констатуючи визначений тип дискурсивного виміру з його специфічною “текстурою”, дзеркальна поверхня виступає межовим, граничним станом між мислимим і немислимим, а також передумовою всіх майбутніх реалізацій, і виявляє багатовікові надбаня глибинних засад людського існування.

Ризоматичності онтологічних рис дискурсу надає певна конфігуративна модель цілісної взаємопов’язаності людини і буття, якій “притаманна універсальна “текстова” здатність вираження, первинна присутність у світі. Стратегією дзеркала вважають визначення мислимого у тексті, а спробою мовного втілення дзеркального досвіду: ігрове письмо, метафору, констеляцію, ризому” [10, 182]. Входячи у символічний порядок – порядок культури і мови, суб’єкт починає визначатися у своєму становленні правилами співвідношення означаючих, тобто мовних форм, вільних від будь-якого жорсткого зв’язку з означуваними (предметами світу і предметами думки): суб’єкт, зауважує Ж.Лакан, є те, що одне означуване показує іншому означуваному” [8, 105].

Кожна індивідуальність уподібнюється “дзеркалу, яке збирає на себе сингулярності, а кожен світ – перспектива у цьому дзеркалі” [9, 263]. Визначивши себе джерелом самого відображення, людина зробила себе причиною цього дзеркального світу, а Іншого, з того боку, лише відображенням. Розвиваючи означений постулат, Ж.Дельоз доводить, що, “поставивши себе над прірвою, яка існує в кожному домі, але насправді проходить всередині людини та повз неї, людина стала не лише абсолютною причиною, а й поверненням до себе, обмеженням собою” [12, 116]. Ризоматична ситуація зумовлена тим, що “дзеркальний світ ніби безмежний, неокреслений у

певному просторі, стимулює уяву, формує божественну здатність виходити за межі наявного, а, можливо, закрадається думка, що лишається собою лише дякуючи оптичній ілюзії” [13, 17], отже, може зникнути. Але сама ця постійна загроза зникнення переконує людину в тому, що все це реальне і в цьому “сповзанні до зникнення”, як вважає М.Бланшо, полягає її життєвість. Можна “повернути дзеркало, і тоді у скельцях з’явиться образ людини, що існує, вдивляючись у своє ще не здійснене майбутнє” [7, 112].

“Дискурсивним виміром” виступає й подія як спосіб “представлення думки людини на “поверхню мови”. Так, змальовуючи етичні проблеми логіки, Ж.Дельоз намагається сумістити логічну здатність представлення та її вираження, що уособлені у вислові “розуміти, бажати і представляти” [10, 183]. Видатний мислитель робить це у властивій йому манері “вивернути навиворіт” відомі концепції, щоб виявити “несвідоме” з метою “породження смислу”.

Таким породжувачем смислу є суб’єкт у дельозівському дискурсі, який знаходиться у точці – миттєвості, де відбувається поділ на минуле й майбутнє, та яка вже не та точка теперішнього, в якій суміщаються світове минуле і майбутнє. Зрозуміло, що існують підстави, бо саме він “перебуває у цій миттєвості, тоді як сподівається чи боїться майбутнього, згадує чи жалкує за минулим: саме у такому смислі він “представляє” [2, 118]. Його завдання: “зробити миттєвість гранично інтенсивною, пружною, стиснутою, щоб вона виражала безмежне майбутнє і безмежне минуле – ось точка прикладання представлення” [2, 119]. Власне Жиль Дельоз працює в парадигмі тієї інтелектуальної течії, яка займалась пошуком мови вираження і можливостей мови, що збігається з проблематикою праць Л.Вітгенштейна, З.Фрейда.

Отже, одним із засобів реалізації поставленої Ж.Дельозом мети побудувати онтологію смислу є аналіз функцій мови суб’єкта в дискурсі, оскільки саме досліджуючи їх він доходить висновку, що смисл породжується лише там, де є відмінність між “поверхнею” і “глибиною”. Таким чином, Ж.Дельоз ставить за мету аналіз простору поверхні, всередині якої “згорнута” глибина, що надає можливість осмислювати реконструкцію класичної філософії, формуючи новий нелінійний онтологічний вимір дискурсу постструктуралізму.

Відзначимо, що у творчості Жилия Дельоза дискурс став інструментом аналізу виявлення змістів і сенсів буття. Встановлено, що підґрунтя дискурсу становить “неодномірну ризому”, яка має в собі потенціал виявлення нових смислів, тобто не існує одного її догматичного прочитання і цілком унеможливується остаточне тлумачення, являючи собою наочне втілення ризоматичного характеру нової онтології постструктуралізму.

Бінарність мислення структуралізму змінюється ризоматичністю онтологічного виміру дискурсу постструктуралізму, котра “намагається, виринаючи із глибини, мислити на поверхні мови, тобто в світі речей і в світі речень, посередині та поміж ними”. У такий спосіб опрацьовано сутнісні риси ризоматичності дискурсу Жилия Дельоза, згідно з якими вона є закономірним філософським напрямом у річищі загальної філософської традиції. Тобто здійснено історико-філософську ретроспективу конструктивного розвитку дискурсу постсучасності, що має риси полісемантичності, уособлює здатність не лише синтезувати та репрезентувати, а й творчо формувати головний напрям філософських смислів сьогодення, впливати на нелінійне бачення їх онтологічного виміру.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Barande J. et R. Histoire de la psychanalyse en France.* – Toulouse, 1975.
2. *Deleuze G. Logique de sens.* – Paris, 1969.
3. *Deleuze G., Guattari F. Rhizome.* – Paris, 1976.

4. *Deleuze G., Guattari F.* Tausend Plateaus: Kapitalismus und Schizophrenie – Berlin, 1997.
5. *Foucault M.* Histoire de la sexualite 1 – La Volonte de savoir. – Gallimard, 1976.
6. Heidegger and Postmodern Ethics // Lectures on Philosophy. – Harvard, 1993.
7. Interpretacja i nadinterpretacja. – Krakow, 1998.
8. *Lacan J.* Fonction et champ de la parole et du langage en psychanalyse. – Paris, 1966.
9. Modern end Postmodern.– Edinburgh, 1996.
10. Philosophies de la modernite. – Paris, 2002.
11. Philosophische Schriften. – Berlin, 1990.
12. Studien zur Philosophie. – Berlin, 1998.
13. Studies in discourse analysis. Routwenge Kegal Paul: London, Boston and Henly, 1991.
14. *Wittgenstein L.* Philosophische Abhandlungen.– Berlin, 1998.